

TÜRK-YUNAN MÜBADELESİ'NE POETİK BİR BAKIŞ: SÜREYYA BERFE'DEN "YORGO SEFERİS'E İSKELE IŞIKLARI"

A POETIC VIEW OF TURKISH - GREEK POPULATION EXCHANGE: "ISKELE LIGHTS TO GIORGOS SEFERIS" FROM SÜREYYA BERFE

Macit BALIK* Öz

Türkiye ile Yunanistan arasında tarih boyunca öne çıkan karmaşık meselelerden biri hiç şüphesiz mübadeledir. Siyasal ve tarihsel açıdan farklı bakış açıları olmakla birlikte bu sorun, her iki taraf için de özünde trajiktir. Genellikle siyasi polemiklere konu olan zorunlu göç, birçok romana konu olmuşsa da Türk şiirinde nadiren karşılık bulan temalar arasındadır. Çağdaş Türk şairlerinden Süreyya Berfe (d. 1943) ünlü Yunan şairi Yorgo Seferis'e (1900-1971) ve onun şahsında zorunlu göçe maruz kalmış tüm insanlara "Yorgo Seferis'e İskele Işıkları" başlıklı uzun bir şiir ithaf ederek mübadele temasını işlemiştir. Otuz yedi bölümden oluşan bu uzun şiirde kendisi gibi göç etmek zorunda bırakılmış insanların mazilerini, hatıralarını, nostalji duygularını onlarla ruh akrabalığı kurarak şiire taşımıştır. Bu yazıda Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu göçlerin tarihi, sosyolojik ve politik angajmanlardan uzak bir şekilde, insani ve trajik yönleriyle şiire nasıl yansıdığı tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Nüfus mübadelesi, şiir, nostalji,
Yorgo Seferis, Süreyya Berfe

Keywords

Population Exchange, poem,
nostalgia, Giorgos Seferis,
Sureyya Berfe

Abstract

Throughout history, one of the most complex issues encountered between the Turks and the Greek is undoubtedly the population exchange. Although it is viewed with different perspectives in terms of political and historical contexts, it is tragic in its essence. Generally subject to political debates, the forced migration is among the themes portrayed in novels, it is rarely depicted in Turkish poetry. One of the contemporary Turkish poets Süreyya Berfe (b. 1943) depicted the theme of population exchange by dedicating a lengthy poem named "Iskele Lights to Giorgos Seferis" to Giorgos Seferis (1900 - 1971) and to all people who were displaced due to forced migration. In his lengthy poem consisting of thirty-seven parts, with a feeling of kindred spirit, he depicts the history, memories and nostalgia of the people who were forced to migrate just like him. This article will identify the population exchange between the Turks and the Greek in poetry, with its humane and tragic aspects, free from historical, sociological, and political engagements.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
mbalik@bartin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4589-0428

Gönderim Tarihi: 25/03/2021

Kabul Tarihi: 25/10/2021

GİRİŞ

Bir şeyin diğeriyle değiştirilmesi anlamına gelen mübadele kelimesi, kullanım alanı ve zamanına göre bilhassa Osmanlı Devleti'nde farklı manalarda da kullanılmıştır. Örneğin, İlber Ortaylı'ya göre, 19. yüzyılda ekonomide kullanılan mübadele kavramı; mal değişimi ve değer değişimini ifade ettiği gibi özellikle Osmanlı ve Avrupalı güçler arasında yapılan Karlofça ve Pasarofça gibi antlaşmalardan sonra görüldüğü üzere daha düzenli ve resmî durumlarda gerçekleştirilen, savaş esirlerinin ve Osmanlı Devleti ile diğer ülkeler arasındaki elçilerin karşılıklı değişimi için de kullanılır (2006, s. 424). Öte yandan çalışmamamızın arka planını destekleyecek şekilde "mübadele"nin "I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla Türkiye ile Balkanlar'daki ülkeler arasında nüfus değişimi"ni (Ortaylı, 2006, s. 424) karşılayan bir kavram olduğunun da altı çizilir.

Türkiye ve Balkan ülkeleri arasında bilhassa Yunanistan ile yapılan mübadeleler, yukarıda zikredilen dönemden daha önce başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkler ve Yunanlılar arasında başlayan mübadeleler, birçok akademik çalışmada tarihsel, sosyolojik ve siyasi yönleriyle ele alınmıştır. Çoğunlukla da her iki tarafın kendi perspektifinden baktığı mübadele, karşılıklı olduğu ve genellikle savaş veya savaş sonrası dönemlerde gerçekleştiği için oldukça karmaşık bir sorun hâline gelmiştir. Bu kaotik ortam içinde gerçekleşmiş olan zorunlu göçün Ege'nin her iki yakasında da ortak acılara sebep olduğu unutulmamalıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki mübadele, alelade bir göç olayı değil, bir daha geri dönmek üzere kendi topraklarından ayrılmaktır. Geride hatırasını, hafızasını, mazisini ve mallarını bırakmak zorunda olmanın karşılığıdır ve bu yönüyle de son derece trajiktir.

Zorunlu göç hareketleri sadece bu iki ülke arasında değil, belli dönemlerde bütün dünyada karşılaşılan çok yönlü bir sorundur. "Dünyadaki göç dalgasının özellikle 18. Yüzyılın ortalarında başlayıp 1920'de doruk noktaya ulaştığı" (McKeown, 2004, s. 1) fikri, tam da Türk-Yunan nüfus değişimlerini destekler niteliktedir. Ayrıca bu tarih aralığının imparatorluklardan ulus devletlere geçiş süreci ile örtüştüğü söylenebilir. Bu bağlamda Türk-Yunan mübadelesinin tarihine kısaca değinmek gerekmektedir. Böylece yapılacak olan edebî incelemenin yaslandığı tarihsel arka plan ortaya koyulmuş olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da toprak kaybetmesi sonrasında, yitirilen bölgelerde yaşayan Müslüman halk Osmanlı egemenliği altındaki bölgelere göç etmeye başlar. Böylece ortaya çıkan göç olgusu imparatorluğun sonuna değin hükümetlerin en önemli gündem maddeleri arasında yerini alır. Başlangıçta Kırım ve Kafkasya bölgesinde meydana gelen göçleri 19. yüzyılın sonlarına doğru Balkanlardaki büyük nüfus hareketliliği takip eder. İmparatorluk anlayışıyla idare edilen Balkanlarda doğal olarak çok uluslu, çok dilli, farklı dinlere sahip insanlar bir arada yaşamaktaydı. Zaten Osmanlı Devleti'nde bir etnik gruba, din veya dile bağlılık temelinde nüfusu homojenleştirme düşüncesi yoktu. Bu nedenle 19. yüzyılda imparatorluğu ayakta tutmaya yarayacak formül olarak Osmanlılık prensibi benimsenir. Fakat özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra kaybedilen topraklar ve yaşanan Müslüman göçüyle birlikte devletin demografik yapısı değişmeye başlar. Müslümanların sayısının

artmasıyla birlikte etnik homojenleşme süreci de başlamış olur. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla savaşa katılan her devlet ülkelerinde güvenilmez olarak gördükleri unsurları da zorla göç ettirme yoluna gider. Devletler savaş sonrası imzaladıkları antlaşmalarla kendi ülkelerinden meydana gelecek göçleri kolaylaştırıcı hükümler koymayı da ihmal etmezler. Bu genel durum Osmanlı Devleti için de geçerliydi. Nitekim 1913 Eylül'ünde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasından imzalanan İstanbul Antlaşması gereği karşılıklı nüfus mübadelesi gerçekleştirilir (Efiloğlu, 2011, s. 47-48).

Balkan Savaşları sonrasında meydana gelen nüfus hareketliliği Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ciddi sorunlara yol açar ve hatta iki devlet arasında yeniden savaş ihtimalini dahi ortaya çıkarır. Yunanistan ele geçirmiş olduğu bölgelerdeki Müslüman halkı zorla göç ettirir. Bunun üzerine İttihat Terakki Hükümeti de Rumları Anadolu'dan uzaklaştırmaya çalışır. Bu nedenle savaş sonrası barış görüşmeleri esnasında 14 Kasım 1913'te, daha sonra da 1914 Mayıs'ında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi yapılması gündeme gelir. Bu dönem, Trakya Rumlarının Yunanistan'a göç ettiği, göç dalgasının Trakya'dan sonra Marmara bölgesi ve Batı Anadolu sahillerine doğru yayılmaya başladığı, Yunanistan'a giden Rumların oradaki Müslümanları göçe zorladığı, baskılar sonucu Anadolu'ya gelen Müslümanların Rumları göçe zorladıkları, böylece bir sarmal halinde Müslüman ve Rum göçünün yaşandığı bir dönemdir. Göç dalgasının iki devlet arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına neden olacağından, Atina Sefiri Galip Kemali, Venizelos'a Makedonya ve Epir Müslümanları ile Aydın'daki Rumların mübadelesini önerir. Venizelos da bu öneriyi kabul eder (Efiloğlu, 2011, s. 49-50). Ancak birtakım önkoşullar da öne sürer. Buna göre mübadele gönüllülük temel alınarak yapılmalı, Doğu Trakya Rumları da mübadeleye dâhil edilmeli ve mübadil insanların geride bıraktıkları malların düzenlenmesi Türkler ve Yunanlılardan oluşturulacak karma komisyona havale edilmeliydi (Mourellos, 1985, s. 394-395).

Neticede iki hükümet de karma komisyon oluşturup göçleri yasal hale getirmek ve göç edenlerin malları sorununu çözmek amacıyla 1914'ün Temmuz'unda mübadele masasına otururlar. Ancak iki devlet arasındaki asıl sorun Ege adaları meselesi olduğu için, Osmanlı ve Yunan hükümeti bu sorunu kendi istediği şekilde çözüme kavuşturmadığı sürece bir nüfus mübadelesi yapmak istemezler. Zaten karma komisyona da karar alma yetkisi verilmez. Bunun yanında görüşmelerin I. Dünya Savaşı'nı tetikleyecek olayların ortaya çıktığı bir döneme de denk gelmesi nedeniyle bir mübadele anlaşması ortaya konulamaz. Ancak resmi bir mübadele gerçekleştirilememiş olsa da Yunanistan'ın 1914 yılında göç eden Rumları Yunan tabiiyetine alması mübadelenin fiili olarak uygulandığını gösterir (Efiloğlu, 2011, s. 69-70).

İki ülke arasında gerçekleşen zorunlu göçler, siyasi ve tarihi açıdan oldukça önemlidir. Ama daha da önemlisi, göçün ardında bıraktığı hayat hikâyeleri, özlem, nostalji duygusu ve kimlik problemleridir. Zorunlu göçmenliğin iki tarafını temsil eden iki şair, Yorgo Seferis ve Süreyya Berfe de yaşanan hüznü şiirlerinde ele alır. Fakat bu yazıda özellikle İzmir'den göç etmek zorunda kalan Seferis ve diğer Rum aileler için Berfe'nin yazdığı şiir değerlendirilecektir. Dolayısıyla da öncelikle iki

göçmen şairin şiirin estetik dünyası içinde nasıl buluştuğunu anlayabilmek için her ikisi hakkında da kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

İki Mübadil Şair: Yorgo Seferis ve Süreyya Berfe

Mübadele trajik yönü oldukça güçlü olan, nostalji duygusunu daima diri tutan bir sosyolojik hareketlilik olarak edebî eserlerin oluşumuna kaynaklık eder. Göçe mecbur kalan insanların kimliklerini oluşturan geçmişlerinden ve hatıralarından kopamadıkları da tartışmasız bir gerçektir. Rumların zorunlu göçten sonra “Yunanistan’da yaşamaya başladıkları yerlere Türkiye’de yaşadıkları yerlerin isimlerini vermeleri (isimlerin önüne “yeni” anlamına gelen “nea” ekini koyarak) bunun en güçlü kanıtıdır” (Stelaku, 2007, s. 273). Ait olduğu yere dönememek, yersiz-yurtsuzluk duygusu ve nostaljik özlemler hiç şüphesiz sanatsal yaratımı tetikler.

Modern Yunan şiirinin kurucularından biri olarak görülen Yorgo Seferis’in şiirlerinin beslendiği önemli kaynaklardan biri ve belki de en önemlisi mübadele sonrasında yitirdiği çocukluğu ve mazisidir. “1963 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanan ve asıl adı Giorgios Stylianos Seferiades olan Yunan şair, denemeci ve diplomat” (Sofroniou, 2012, s. 386) Yorgo Seferis, “1900’de eski adı Smyrna olan İzmir’de doğmuştur” (Davis, 2012, s. 189). Çocukluk yılları İzmir’de geçen Seferis, Stephen Smith’in aktardığına göre ailesiyle birlikte “I. Dünya Savaşı’ndan önce Atina’ya gitmek üzere İzmir’i terk etmiş ama her zaman İzmir’i evi olarak düşünmüş, onu mahkûm eden kaderden ötürü de kalp kırıklığı yaşamıştır”. Bu nedenle de Seferis, daima “1920’lerin ortalarında yazmaya başladığı şiirlerine de yansıyan bir sürgün duygusu hissetmiştir” (2006, s. 171). Edmund Keeley ile 1968’de Princeton’da yaptığı söyleşisinde, şiirlerini çocukluk anıları altında gelişen imgelerle yazdığına değinen Seferis, ilham kaynağını İzmir ve Urla’da geçirdiği çocukluk yılları olarak açıklar. 1922 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında çıkan çatışmalarda İzmir’in yakılmasının onda yarattığı yıkımı ise şöyle dile getirir:

“Bildiğimiz rüzgâr, doğanın tanıdık üslubu ve otlardan yayılan tanıdık koku sonra yavaş yavaş derinlerden hafızana doğru çıkan tanıdık hatıralar... Ve şimdiyse sana o kadar yabancı düşer bu şehir. Tanrım buralara ne yapmaya geldim? Rast gelir de gecenin birinde seni büyüten kente yolun düşerse ve kent temelden yıkılıp yeniden kurulmuşsa tekrar orada bulunmak umuduyla başka zamanları geri getirmeye çalışırsın” (Tekin, 2015).

1963 yılında “Hellen dünyasının kültüründen ilhamını alan seçkin ve lirik edebiyatı” ile Nobel Ödülü’nü kazanan Seferis, özlemini çektiği hayallerinde yaşadığı anayurduna yıllar sonra 1950’de gelir. Seferis, *Bir Şairin Günlüğü (A Poet’s Journal: Days of 1945-1951)* adlı kitabında bu ziyaretinde duyduğu hüznü şu dizelerle anlatmıştır: *Nasıl ki / kalkar, doğup büyüdüğü şehre / gidersin bir gece / ve bakarsın temelden yıkılıp yeniden / kurulmuş o şehir / ve yakalamaya çalışırsın geçen yılları / onları yeniden bulmanın umudu içinde* (Tekin, 2015). Seferis’e Nobel Ödülü kazandıracak derecede etkili olan bu duygular, bu kez Yunanistan’dan göç etmek zorunda kalan bir aileye mensup Süreyya Berfe’de de benzer bir etki yapar. Böylece farklı zamanlarda yaşayan iki şairin duygusal ve sanatsal bağlamda bir araya gelmesini sağlar.

1960 sonrası Türk şiirinin önemli isimlerinden biri olan Süreyya Berfe (asıl adı Hikmet Süreyya Kanıpak) 1943'te İstanbul'da doğar. Baba tarafından Atatürk'ün akrabasıdır ve Selanik mübadili bir aileye mensuptur (Alpay, 2015, s. 197). İstanbul'dan sonra İzmir'in Foça ilçesine, oradan da 2005 yılında Yorgo Seferis'in memleketi olan Urla-İskele'ye yerleşir, sakin ve dingin bir hayatı tercih eder (Çınar, 2015, s. 31). Berfe'nin, 1914'te ailesiyle Urla'dan Ege'nin karşı kıyısına göçmek zorunda kalan Seferis'in doğduğu topraklarda yaşamaya başlaması onunla içsel-poetik bir yakınlık kurmasına sebep olur.

Yorgo Seferis ile aynı kaderi yaşayan Süreyya Berfe, toplumsal belleğin, hatıraların, acıların Ege'nin her iki yakasında yaşayan insanlar için ortak olduğunu düşünür. Mübadele sorununu politik ekseninden kopararak duygusal bütünleşme aracına dönüştürür ve şiirlerine aktarır. Etkilendiği şairler arasında ön sıralarda yer alan Seferis'in doğup büyüdüğü Urla-İskele'de yaşamını sürdürürken, ilk işaretlerini 2005'te yayımlanan *Nâbiga* adlı eserinde verdiği mübadele temasını, *Çıkrık* (2008) başlıklı şiir kitabında sürdürür. Fakat özellikle Süreyya Berfe'nin son dönem şiirlerinin yer aldığı *Seferis ile Üvez*'de (2010) mübadele temasının Seferis'ten hareketle ana tema olduğu görülür. Berfe, mübadelenin iç dünyasında yarattığı etkiyi şiire taşımasının gerekçelerini ise şu sözlerle dile getirir: "Seferis'i hatırla. Giderken anahtarını bile bırakmışlar kapıda. İskeledeki evi, şimdi bir kafeye dönüşmüş. Yıkılıp yeniden yapılmış. Bir yeri terk ediyorsun, geri dönemeyeceksin, ama bunu bilmiyorsun, bilmiyorlar" (Kâzım, 2015, s. 172).

Mübadele Temasına Dair İlk İşaretler

Süreyya Berfe'nin ruh akrabalığı kurma gayreti içine girdiği mübadil insanlar, şairin henüz *Nâbiga* adlı kitabında yer alan iki şiirindeki zorunlu göç vurgusuyla erken işaret verir. *Nâbiga*'daki "İyi Yolculuklar Marika" şiirinde Marika adlı bir hayat kadını odağa alınırken Selanik ve İzmir gibi zorunlu göçe maruz kalmış iki kentin ortak acıları dile getirilir. "Senin miydi / İzmir'de gördüğüm ilk gülümseyiş? / Senin miydi / Selanik'te gördüğüm ilk margarita? / Senin miydi / gördüğüm ilk acı" (Berfe, 2009, s. 453) dizeleri, mübadele sonrasındaki ayrılıktan kaynaklanan hüznü öne çıkarır. Aynı kitapta yer alan "Düz Yoldan Kestirmeler" başlıklı 27 bölümlük uzun şiirin 8. bölümünde de mübadeleden geriye kalan yaşamların izleri sürülür. Eski sahiplerinden hatıralar barındıran evlerin yanı sıra tarihi gerçekliğin belleği olan müzeler kişileştirilerek hüznü ortak edilir: *Ah elleri göğe ağan / evleri mübadelenin / Kimin minderi kimin? / Yanında parçalanmış zamanı gösteren terlikler. / Yüzyıllar öncesinden kalan / bir ikindinin, ikindilerin / Ah varlığı göğe / gökyüzüne ağan / çarçur edilmiş müzeleri mübadelenin.* (Berfe, 2009, s. 511).

Süreyya Berfe, mübadeleyi yazacağına ilişkin işaretlerden birini de *Çıkrık*'ta verir. Kitapta yer alan "Mübadeleden" başlıklı şiirin hem tarihsel hem de otobiyografik gerçekliklere yaslandığına dair dikkat çekici değerlendirmelerden birini Mehmet Kâzım yapar: "Kitaba adını veren 'çıkrık', 1923 yılında yapılan mübadelenin, Türklerin ve Rumların, doğup büyüdüğü, yaşadığı topraklardan çekilerek, karşılıklı olarak bir başka toprağa dökülüşlerinin imgesidir. Bu acıyı, kökünden koparılmışlığı, ödenen

bedelin ağırlığını, (Berfe) şimdi yaşadığı Ege'nin bir yakasındaki Urla-İskele'de derinden hissedişini şiirde şöyle aktarmıştır: “Mübadeleden / karşılıklı bedel ödemekten kalan / kuyuların çıkırdığı... / Göğü çağırarak / yansıtmak istiyor suyu” (Kâzım, 2017). Yaşanan bu trajik gerçekliğin ardından geriye ne kalmıştır sorusuna Berfe, “boşluk” yanıtını verir. Şair zorunlu göçün ardında kalan hüznü, “Kovada, suyun / çıkırdığın boşluğu” (Berfe, 2008, s. 143) dizeleriyle aktarır. Süreyya Berfe yukarıdaki şiirle birlikte girdiği arayışın esas karşılığını ise *Çıkrık'*tan sonra yayımlanan kitabı *Seferis ile Üvez'*de verir.

Berfe'den Seferis'e İskele Işıkları

Süreyya Berfe, Urla-İskele'ye yerleştikten sonra burada doğan ve I. Dünya Savaşı'nın ilk yılında Atina'ya göçmek zorunda kalan Yorgo Seferis ile kendi mübadil geçmişi arasında kurduğu içsel-poetik dayanışmaya dayanarak bir tür bellek yolculuğuna çıkacaktır. Fakat Berfe, *Seferis ile Üvez* kitabının ilk bölümü olan “Yorgo Seferis'e İskele Işıkları”nda Yunan şairle bağ kurarken politik söylemi devre dışı bırakır. Şiirin başında kitabı Yorgo Seferis'e adamanın, ödenmesi gereken bir borç olduğunu ifade eder:

“İskele'ye geldim. Önüm Limantepe, arkam Klazomenai, biraz ötede Urla. Seferis'e rastlıyorum bazen. Anaksagoras hep aklımda. Herakleitos geçmiş buralardan. Belki Odisseus da uğramıştır. Efesoslu Hipponaks çılgını da buraya sürüldüğüne göre... (...) Ben de Selanik mübadili bir aileden geldiğime göre... Daha ne? Kır kazığını yaz. Ama önce bir daha oku Homeros'u, Hipponaks'ı Seferis'i, Anday'ı. Kılı kırk yarararak oku. Taşları, duvarları, evleri, sarnuçları, mermerleri, yolları, otları, çiçekleri, ağaçları, hayvanları, adaları da oku. (...) Yazmaya çalıştım. Olmuş mu olmamış mı? Bilemem” (Berfe, 2010, s. 11).

“Yorgo Seferis'e İskele Işıkları”, 37 bölümden oluşan uzun bir şiirdir. Ege'nin iki yakasında da insanları yurtlarından eden sosyo-politik ve tarihsel gerçeklik şiirin hareket noktası olarak seçilir. Şiirde zorunlu ayrılık, yersiz yurtsuzluk, göç ve hatıralara yer verilir ve duygusal bir atmosfer oluşturulur. Şiirin henüz başında zorunlu göçün geride bıraktığı hüznü, “rüzgâra kapılmış bir kuş” imgesiyle ortaya çıkarılır. Yukarıda sözü edilen yersiz-yurtsuzluk, ikinci kısmın ilk mısraı olan “arı var kovan yok” dizesiyle karşılık bulurken mübadelenin her iki taraf için de trajedi olduğu, acı ve hüznün Ege'nin her iki yakasında görüldüğü vurgulanır. Mübadeleyle ilgili genel bir atmosfer ortaya çıkaran şair, şiirin ikinci bölümünü özellikle Yorgo Seferis'e ayırarak vakayı detaylandırır: “Doğduğun yere / yaşadığın yıllara geldiğimden bu yana / esiyor çook eski bir rüzgâr” dizeleriyle şair bir yandan İskele'de yaşamaya başladığına dair otobiyografik belleği devreye sokar öte yandan da (“eski bir rüzgâr” tamlamasını yaparak) tarihsel bir yolculuk yapacağının ipuçlarını verir.

Berfe'nin toplumsal, tarihsel veya politik olguları şiire genellikle eleştirel bir tavır sergiler. “Yorgo Seferis'e İskele Işıkları” şiirinin dördüncü bölümünde de bu tutum Seferis'in yıllar sonra İzmir'e yaptığı ziyarete göndermede bulunmasının ardından ortaya çıkar: “1950'nin Temmuz'unda geldin / bir kâğıt parçasına 'Anaksagoras bu / adada doğdu' diye yazıp bırakmadın” (Berfe, 2010, s. 16). Sosyolojik ve aynı zamanda trajik bir gerçeklik olan mübadeleye yönelik tarihsel ve toplumsal eleştirinin dozu şiirin beşinci

kısmında artar. Fakat bu, taraflı bir eleştiri değildir. Çünkü yapılan tarihsel ve toplumsal eleştirinin muhatabı tüm insanlıktır. Mübadelenin yarattığı travma özellikle İskele’de yaşamış olan Seferis odağında gerçekleştirilir. Berfe, onun temsiliyetinde Ege’nin iki yakasında göçün yarattığı trajediyi yaşayan bütün insanları ve bütün yaşam kalıntılarını şiire taşır. Mazi; hüznü ve özlemle birlikte öne çıkarılır. Tarih ve coğrafya birlikteliği içinde insana ait trajik gerçeklikler bir bütün hâlinde şiire konu olur. Doğduğu topraklardan ayrılan Seferis’in kişisel tarihine odaklanan şair, geçmiş hatırlatan göstergelerle yüklü coğrafyaya ve çevreye ilişkin hüznü ve kederi dile getirirken apolitik bir tutum sergiler: “Denizin ve gökyüzünün / ne kadarı senin / ne kadarı benim” dizeleriyle, mübadil ailelerin geride bıraktıkları mallarla ilgili sorunların üzerinde durulmaması gerektiğini söyler. Çünkü o dönemde bir kaosu yaşadığını düşünen Berfe’ye göre acılar her iki taraf için de ortak, trajediyi iki taraf da yaşamıştır.

Süreyya Berfe özellikle göçe zorlanmış insanların ruhsal durumlarını anlama çabası içine girer. Yorgo Seferis’in yaşamından hâlâ izler barındıran mekânlara ait ayrıntıları şiirsel bağlama alarak nostaljik bir atmosfer oluşturan Berfe aynı zamanda onunla ruh akrabalığı kurmaya da çalışır.

Söyle

Georgios Stylianos Seferiades

Söylersen

gider bulurum

Kokaryalı’daki amcanın evini

bahçesinde koruk suyu içtiğin yerde

kahve içerim (Berfe, 2010, s. 19).

Şiirin 7. kısmında Berfe’nin yaşamını sürdürdüğü Urla-İskele’de, mübadil Rumların ve Seferis’in ardında bıraktıkları hatıraların, izlerin mekâna yansımalarından söz edilir. Göçün ardında bıraktığı hüznü, çevreye ilişkin detayların sıralandığı altı kısım boyunca sürdürülür. Mübadeleden geriye kalan yaşam alanları, gidenleri anımsatan eşyalar, varlıklar ve mekân kalıntıları, maziyi temsil eden göstergeler olarak işlev kazanır. Seferis’in evinin beyazlığı, Batis’in kahvesi, pulluklar, zeytin ağaçları, Rumların yaşadığı köylerin taş evleri, deniz feneri, bahçeler ve hayvanlar, göçen ailelerden hatıralar bu bölümün içeriğini oluşturur.

“Yorgo Seferis’e İskele Işıkları” şiirinin 14. bölümünde şair, Ege’den göç eden Seferis ve diğer mübadil Rumlarla bütünleşme arzusunu öne çıkarır. Bunu şaire yaptıran motivasyon ise aynı kaderi yaşamış bir aileden geliyor olmasıdır. Berfe’nin Seferis’le kurmak istediği ruhsal ve poetik bütünleşme “Akşamın bulutları kararmadan / Buldum o zamanı / üzümlelerini de / Ben yaptım o şarabı Kalis’i / ben Anaksagoras Heraklietos / Hipponaks Seferiades” (Berfe, 2010, s. 28) dizeleriyle derinleştirilir. Yunanlıların hem antik çağdan hem de yakın tarihten ayrıntıları sahiplenerek sorunun politika üstü bir mesele olduğunun da altını çizer. Türk ve Yunanlıların aynı trajedinin iki cephesinde yer aldıkları, yaşanan karşılıklı acılardan sonra hangi tarafın diğerinden üstün olduğunu tartışmanın anlamsızlığı dile getirilir. Nitekim şiirin on dokuzuncu bölümünde; “Kim tartabilir çektiklerimizi / bulduklarımızı yitirdiklerimizi / nasıl hangi

tartıyla / Biz zorla bedel ödeyenler gnomonuz / bilmenin bir yoluyuz / sadece yolu" (Berfe, 2010, s. 32) dizelerinde Türk-Yunan ortak acısı güneş saati kadrani (gnomon) ile sembolize edilir. Mübadele yıllarının karmaşık atmosferi içinde haklı-haksız aramanın, kesin bir neticeye ulaşmanın imkânsız olduğu vurgusunu yapan Berfe, mübadil insanların acılarının ve trajedilerinin Ege'nin iki yakasında da ortak olduğunu söyler. Şair "Rüzgâr yönünü kestiremiyor" dizesiyle de bir tür kararsızlığı dile getirir. Bu kararsızlık ve tarafsızlık, rüzgârın Ege'nin iki yakasından birinin lehine esmeyeceği vurgusuyla ifade edilir.

Tarih, Bellek, Nostalji ve Hüzün

Zorunlu göç veya sürgünlük duygusu genellikle sanatsal yaratımlarda iki türlü olumlu etki yapmıştır. Birincisi şartlanmalar ve baskılar kalktığı için yaratıcılığın artması, ikincisi ise nostalji duygusunu işleyen eserler ortaya çıkartmasıdır (McClennen, 2004, s. 2). Süreyya Berfe, Seferis ve tüm göçmen ailelere adanmış şiirlerinde, zorunlu göçün ardından zaman zaman siyasi krizlere sebep olmuş bazı konulara dair hatırlatmalar da yapar. Türkler ve Rumlar arasındaki mübadelenin ardından, ayrılanların evleri, iş yerleri, mal ve mülklerine, kısacası hatıralarına değinir. Rumların hatıralarına saygı ve duygusal sahiplenme anlamına gelen ifadeler kimi zaman Türkiye'nin yakın ve uzak tarihine yapılan göndermelerle birlikte anılır. Örneğin şiirin yirmi ikinci bölümünde Daldal'a ait 1860'tan kalan bir Rum kahvesinden söz ederken bölümün sonunda "*Kardak'mış anlaşmazlık / ikimizin de bir türlü anlamadığı*" diyerek Türk-Yunan ilişkilerinin gerilmesine sebep olan ve yakın geçmişte yaşanan Kardak adası sorununun anlamsızlığını vurgular.

Tarihî olaylara yapılan göndermelerin ardından hüznün hâkim olduğu bir atmosfer şiiri kuşatır. Zorunlu göç veya sürgünlük duygusu genellikle sanatsal yaratımlarda iki türlü olumlu etki yaptığı bilinir. Birincisi şartlanmalar ve baskılar kalktığı için yaratıcılığın artması, ikincisi ise nostalji duygusunu işleyen eserler ortaya çıkartmasıdır (McClennen, 2004, s. 2). Berfe'nin genellikle ikincisini tercih ettiği söylenebilir. Böylece sorunların sadece siyasi ve sosyal değil, bunlardan ziyade insani ve duygusal olduğu vurgulanır. Çizilen tablonun içinde mübadeleye maruz kalmış hayatlardan geriye nostaljik özelemler ve hatıralar kaldığından söz edilir.

Mübadelenin özlem ve hasreti merkeze alan hazin bir tarihsel gerçeklik olarak görüldüğü 27. kısımdan itibaren hatıra, bellek ve mekân bir araya gelir. Şair bu genel tablonun yarattığı hüznü, ayrıntılar üzerinden yineleme yoluna gider. Ardından da mübadeleye maruz kalmış ailelerle ilgili ayrıntılara geçilir. Göçte zorlanmış bireylerin izleri sürülür, gidenlerin geri geleceklerine ilişkin beklenti ve umut öne çıkarılır. Şairin otobiyografik belleği açık ve belirgin bir şekilde şiire taşımasıyla birlikte mübadil ailelerle yakınlık kurulur. İzmir'den göçen ailelerin yıllar sonra Ege'ye yaptıkları ziyarete tanıklık eden Berfe, bu gerçekliği odağa alır. Zira kendisiyle yapılan bir söyleşide mübadil Rumların İskele'yi ziyaretlerinden ve birlikte geçirdikleri güzel vakitlerden söz eder: "*Geliyorlar / Konuk değiller / ziyaretçi hiç [...] Gidiyorlar / Arkalarına bakarak gidiyorlar*" (Berfe, 2010, s. 42) mısralarının Rumların Ege'yi ziyaretlerinden ilhamla yazıldığını söylemek gerekir. Berfe bu ailelerle ilgili anılarını şöyle dile getirir:

İbrahim Abi'nin kahvesine gelirlerdi, Seferis'in kahvesine. (...) Turist gibi değillerdi, hallerinden belli. Bir gün çok ağladık beraber. Kahveye toplandık. Sonra üç kadın kalktı, sirtaki nizamını aldılar, beraber söyledik. Büyük hata, tarihsel hata, kepezelik. Lozan, on iki ada meselesi falan iş uzar. Mübadele malları falan işin içine girirse, içinden çıkamayız; zaten bunlar var mübadele üzerine yazılmış kitaplarda (Kâzım, 2015, s. 172-173).

Türkler ve Rumların geçen yüzyılın başlarına kadar birlikte yaşarken günün koşulları gereği çizilen sınırların dışında kalmaları şüphesiz önüne geçilemeyen bir mazi hasretini doğurur. Göçe zorlanmış insanların "vatanı olmayan, köklerinden koparılmış, referans noktalarını kaybetmiş kişiler" (Stelaku, 2007, s. 290) olduğu söylenir. Bu yersiz-yurtsuzluk duygusunu Süreyya Berfe, Rumlarla empati kurarak, onların dilinden şiire taşır. Bu tavır aslında Berfe'nin "göçtürülmüş" bir aileden gelmesiyle açıklanabilir. "Döneceğimize inanmıştık / Yanılmışız / Derin karanlık / bir yolculukta bulduk kendimizi" (Berfe, 2010, s. 43).

Süreyya Berfe, Türk-Yunan mübadelesinin yaslandığı tarihsel gerçekliği ve ortaya çıkan acı tabloyu yukarıda değinildiği üzere, çeşitli söyleşilerinde dile getirmişti. Bu kez şiirin öznesi mübadil Rumlardır ve şair onların bakış açısını şiire yansıtır: "Yemekleri ateşlerden indirmedik / Dönünceye kadar/ pişerdi nasıl olsa / Keçiler de akşamla gelirdi" (Berfe, 2010, s. 49) dizeleri ile vurgulanan mağduriyet ve trajik durum, sonraki dizelerde geçmişle hesaplaşmaya evrilir. Süreyya Berfe, mübadele gibi sosyolojik, politik ve aynı zamanda trajik bir vakayı uzun bir şiirin merkezine almasını, yukarıdaki dizelerin yaslandığı tarihsel gerçekliği Mehmet Kâzım'la yaptığı röportajlarından birinde açıklar: "Göçe, yer değiştirmeye benzemeyen bir şey mübadele. Öyle ki gidenlerin bazıları akşama döneriz diye ateşteki yemeklerini bırakmışlar. Ne denebilir ki? Köklerinden sökülüp gidilen yerlerden, dönüp bulamayacağın bir duruma. Ara ki bulasın. Hâlâ mübadeleyle ilgili romanlar yazılıyor, filmler yapılıyor" (Kâzım, 2015, s. 172).

"Yorgo Seferis'e İskele Işıkları" şiirin son bölümleri yine Rumların duygularına tercüman olacak bir söyleyişle yazılır. Şiirin öznesi olan Rumlar, "Gözümde tütüyor kırlar, bir tek ağaç bile. / ...bellek hiç şaşırmadan çalışıyordu / buralardan gideli birkaç yılı geçmemişti sanki. / Bütün varlığım İskele'nin yüzüne bağlı" (Berfe, 2010, s. 50) dizeleriyle nostalji özlemlerini dile getirir. Bu dizeler hem şiirin adandığı Seferis'in kişisel özlemini hem de Ege'nin iki yakasında göçe zorlanarak yurtlarını terk eden insanların özlemlerini siyasi endişelerden uzak ve etkili bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca bu duygular Brah'ın "ev fikrinin göçmenlerin algısında arzuların merkezinde yer aldığı" (1996, s. 102) düşüncesinin nesnel karşılıkları olarak da okunmalıdır.

Orhan Koçak, Berfe'nin şiiri hakkında yaptığı değerlendirmede Ege'nin iki yakasındaki politik figürlerin siyasi endişelerle kangren hâline getirdiği mübadele sorununda iki tür tehlikenin savuşturulduğu sonucunu çıkarır: "Biri, sanki bu mesele daha önce hiç konuşulmamış ve bugün de çeşitli konuşmaların malzemesi değilmiş gibi yaklaşma safdillliği. İkincisi de çatışmanın kendisiyle hiç ilgilenmeden sorunun varlığından "nemalanmaya" bakmak: hem Bozcaada'daki sirtaki-çiftetelli dostluğuna kadeh kaldırmak, hem de "Türkiye Türklerindir" medyasının ateşli silahlarından biri

olmak. Bu iki tehlikeyi de savuşturuyor Berfe'nin 37 bölümlük uzun şiiri" (2012, s. 191).

SONUÇ

Nüfus mübadelesi, belirli bir süre iç içe yaşadıkdan sonra ayrılan devletlerin kaçınılmaz olarak yaşadıkları acı bir tarihi gerçekliktir. Bu zorunlu sosyolojik hareketlilik genellikle kaotik süreçlerde gerçekleştiği için de kimin haklı kimin haksız olduğuna dair sorular kesin bir cevap bulmamıştır. Genellikle taraflar kendi cephesinden baktığı için karşı tarafı suçlu bulan politik ve angaje bir refleks ortaya çıkar. Toplumsal bellekte derin izler bırakan mübadele gibi büyük hadiseler tarih, sosyoloji ve politika perspektifinden değerlendirildiğinde elbette ki bakış açısına göre farklı sonuçlar elde edilecektir. Fakat ele aldığımız yaklaşık elli sayfalık bu uzun şiirde modern Türk şairlerinden Süreyya Berfe bütün tarafgirliğini bir tarafa bırakarak yine modern Yunan şiirinin kurucuları arasında yer alan ve Türkiye'de doğup çocukluğunun geçtiği Urla'dan göç etmek zorunda kalan Yorgo Seferis'e, kendi geçmişinden gelen bir dürtüyle gönül borcunu ödemek istemiştir.

Berfe'nin tarihsel ve sosyolojik art alana sahip 37 bölümlük bu uzun şiiri, kısa değiniler şeklinde ve birkaç mısra ile toplumsal-siyasal eleştiriye yaklaşır gibi görünse de temelde insanî ve vicdanî bir sorumluluğun yansımalarını barındırır. Berfe, siyasi polemige girmeden gözlem ve hissiyatını bir araya getirerek mübadele yüzünden yurdundan ayrılmış kişilerle arasında ruh akrabalığı kurma gayreti içine girer. Böylelikle insanı merkeze alan bir anlayışı şiire taşıyarak bu derece etkili olan travmaların siyasi çıkarılara alet edilmek yerine vicdani açıdan ele alınması gerektiğine de dikkat çeker. Mübadeleyi bir tarafın lehine değerlendirmek gibi kolay bir yola sapmadan iki tarafın ortak acısı olduğunu şiirsel bir dille anlatır. Bu açıdan "Yorgo Seferis'e İskele Işıkları", evrensel olanı yakalama gayreti içine girmiş, tarihî süreç içinde hâlâ tam olarak çözülememiş bir sorunu şiirsel evrende çözmüştür. Çözümün temelini de ruhsal ve duygusal akrabalık, ortak mazi ve ortak hatıralar olduğunu dile getirmiştir. Süreyya Berfe böylece etkilendiği Yunan şair Seferis'e ve onun şahsında bütün mübadil ailelere karşı "borcunu" şiir estetiği içinde ödemiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In the second half of the 19th century, exchanges between Turks and Greeks were handled with many academic, historical, sociological, and political aspects. The problem of exchange, which is often viewed from both sides from their own perspective, has become a rather complex problem as it is mutual and usually takes place during the war or post-war periods. First, it should be noted that the exchange is not an ordinary migration event, but a departure from their own lands to never return. It is the counterpart of having to leave behind your memories, memories, past and possessions, and in this respect, it is extremely tragic.

The issue of exchange is not only a problem between the Turkish and Greek states, but a universal and humanitarian problem that started in the middle of the 18th century and reached its peak in the 1920s. Undoubtedly, a social movement that has

such a widespread effect has brought traumas, tragedies, and social depressions with it. The issue of exchange, which is the area of interest of many disciplines and is the subject of research and examination, inevitably mobilized the imagination of artists and literati, and has been the subject of various works. Such cases, which concern the whole of humanity, have entered the field of art such as novel, theater and cinema. However, it is not common for the population exchange to be the subject of poetry.

Nobel Prize laureate Giorgios Stylianos Seferiades (Yorgo Seferis), who is regarded as the founder of modern Greek poetry, and Süreyya Berfe, one of the prominent names of Turkish poetry after 1960, and came from a family from Thessaloniki, were also influenced by the population exchange. Both poets, who have a common past, carried this tragic event to their poems, and although it was a historical-political event, they carried the exchange into a poetic context on the axis of longing, fantasy, past, and nostalgia. The "İskele Lights for Yorgo Seferis", written by Süreyya Berfe in reference to Yorgo Seferis, with whom he felt an inner poetic affinity, expresses that the sufferings experienced by both sides are common and that this should be evaluated from humanitarian and conscientious perspectives rather than a chronic political problem or a historical issue of reckoning. Süreyya Berfe, who lived the same fate as Yorgo Seferis, thinks that social memory, memories, and pain are common to people living on both sides of the Aegean Sea. He transforms the problem of exchange into a tool of emotional integration by detaching it from its political axis and transfers it to her poems. While continuing his life in Urla-İskele, where Seferis; one of the leading poets he was influenced by, was born, and raised, he continues the theme of population exchange, which he gave his first signs in his work *Nâbîga*, published in 2005, and his poetry book titled *Çıkrık* (2008). However, especially in *Seferis and Üvez* (2010), which includes Süreyya Berfe's recent poems, it is seen that the population exchange theme is the main theme based on Seferis. Berfe carries the effect of exchange on his inner world to poetry.

Süreyya Berfe felt the mentioned poetic and spiritual partnership more deeply in Urla-İskele, where she lived for a long time and was also the hometown of Seferis, and wrote her work titled *Seferis and Üvez*, one of the products of her life in İskele, with this feeling. Without entering into a political controversy, Berfe combines his observations and feelings and tries to establish spiritual kinship with people who have left their homeland because of the exchange. Thus, by bringing a human-centered understanding to poetry, he draws attention to the fact that traumas that are so effective should be handled in terms of conscience rather than being used by political interests. He explains in a poetic language that the two sides have common pain, without deviating from the easy way of evaluating the exchange in favor of one side. In this respect, "Dock Lights for Yorgo Seferis" has attempted to catch up with the universal and solved a problem in the poetic universe that has not been fully resolved in the historical process. He stated that the basis of the solution is spiritual and emotional kinship, common past and shared memories. Süreyya Berfe thus paid his "debt" to the Greek poet Seferis, whom he was influenced by, and to all the exchanged families in his person, in poetry aesthetics.

KAYNAKÇA

- Alpay, N. (2015). Seferis kardeşliği. (Enver Ercan, Ed.). *Gün Ola'dan Seferis'e Süreyya Berfe* içinde (s. 197-198). İstanbul: TÜYAP Yayınları.
- Berfe, S. (2008). *Çıkrık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berfe, S. (2009). *Kalfa - Toplu şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berfe, S. (2010). *Seferis ile üvez*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of diaspora*. New York: Routledge.
- Çınar, A. (2015). Bulutlar geçiyor, martılar uçuyor, foklar söylüyor; o yazıyor". (Söyleşi). Enver Ercan, (Ed.), *Gün Ola'dan Seferis'e Süreyya Berfe* içinde (s. 27-34). İstanbul: TÜYAP Yayınları.
- Davis, J. M. (2012). George Seferis. Rosemary M. Canfield Reisman, (Ed.), *Critical survey of poetry- Greek poets* içinde (s. 189-196), Ipswich, Massachusetts: Salem Press A Division of EBSCO Publishing.
- Efiloğlu, A. (2011). 1914 Osmanlı-Yunan nüfus mübadelesi girişimi: İttihat ve Terakki'nin ve Yunanistan'ın mübadele politikaları. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. 12, 47-70.
- Kâzım, M. (2015). İnsan yalnız olduğunu sanıyor. (Söyleşi). Enver Ercan, (Ed.), *Gün Ola'dan Seferis'e Süreyya Berfe* içinde (s. 167-175). İstanbul: TÜYAP Yayınları.
- Kâzım, M. (2017). "Süreyya Berfe'den Çıkrık". <http://www.haber7.com/kultur/haber/316215-sureyya-berfedenden-cikrik>.
- Koçak, O. (2012). *Kopuk zincir*. İstanbul: Metis Yayınları.
- McClennen, S. A. (2004). *The dialectics of exile-nation, time, language, space in Hispanic literatures*. Indiana: Purdue University Press.
- McKeown, A. (2004). Global migration, 1846-1940 author(s). *Journal of World History*. 15, 2, 155-189.
- Mourellos, Y. G. (1985). The 1914 persecutions and the first attempt at an exchange of minorities between Greece and Turkey. *Balkan Studies*. 26, 2, 394-395.
- Ortaylı, İ. (2006). Mübadele. *İslâm ansiklopedisi* (C. 31, s. 424-425). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Smith, S. (2006). *An inkwell of pen names*. USA: Xlibris Corporation.
- Sofroniou, A. (2012). *Social sciences and philology*. <https://books.google.com.tr/books?id=QYgXCgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Social+Sciences+and+Philology&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiw95i4ksvvAhVSkMMKHfmvAPgQ6AEwAHoECAMQAg#v=onepage&q=Social%20Sciences%20and%20Philology&f=false>
- Stelaku, V. (2007). Alan, mekân ve kimlik, Kapadokyalı iki Rum grubunun yerleşiminde bellek ve din. Rene Hircson (Ed.), *Egeyi geçerken: 1923 Türk Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* (E. Altınay-M. Tekin, Çev.), içinde (s. 271-290), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, S. (2015). Bir İzmir sevdalısı: Yorgo Seferis. *Sanat Karavanı*. 13 Kasım 2015, <https://sanatkaravani.com/bir-izmir-sevdalisi-yorgo-seferis/>.